

ПРАГМАТИЧНА АДАПТАЦІЯ ДЕТЕКТИВНОГО ТЕКСТУ ПІД ЧАС ПЕРЕКЛАДУ: ПРИЙОМИ, МЕХАНІЗМИ, РЕЗУЛЬТАТ

PRAGMATIC ADAPTATION OF DETECTIVE TEXT IN TRANSLATION: ACCEPT, MECHANISMS, RESULTS

Голі-Оглу Т.В.,

*кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри української мови та
слов'янської філології*

Приазовського державного технічного університету

У статті автором проводиться детальний аналіз прийомів прагматичної адаптації, до яких вдався перекладач в україномовному перекладі детективного роману Б. Акуніна «Турецький гамбіт». Як найчастотніші прийоми прагматичної адаптації виділяються емпфатизація й нейтралізація, що мають цілу низку практичних реалізацій. Подається оцінка правомірності та доречності кожної зафіксованої реалізації. Визначається функціональний статус кожного прийому прагматичної адаптації в тексті перекладу, звертається увага на те, що емпфатизацію використано перекладачем задля передачі емоційного мовлення героїв у діалогах і полілогах, а також із метою надання емоційності внутрішньому мовленню головної героїні – В.А. Суворової.

Ключові слова: прагматична адаптація, емпфатизація, нейтралізація, міжмовна трансформація, текст оригіналу, текст перекладу.

В статье автор детально анализирует приемы прагматической адаптации, которые были использованы при переводе на украинский язык детективного романа Б. Акунина «Турецкий гамбит». Наиболее частотными являются приемы эмпфатизации и нейтрализации, которые имеют целый ряд практических реализаций. Дается оценка правомерности и целесообразности каждой зафиксированной реализации. Определяется функциональный статус каждого из приемов прагматической адаптации в тексте перевода, в частности, указывается, что эмпфатизация используется для передачи эмоциональной речи героев в диалогах и полилогах, а также для придания эмоциональности внутренней речи главной героини романа – В.А. Суворовой.

Ключевые слова: прагматическая адаптация, эмпфатизация, нейтрализация, межъязыковая трансформация, текст оригинала, текст перевода.

In the article the author gives a thorough analysis of the techniques of pragmatic adaptation which were applied for translation into Ukrainian of B. Akunin's novel "Turkish gambit". Emphatization and neutralization techniques, possessing a series of practical realizations proved to be most frequent at translation of detective novels. The article contains the evaluation the rightfulness and expedience of each realization fixed. Determined was the functional status of each pragmatic adaptation technique in the text of translation. It was shown that emphatization was used for rendering characters' emphatic dialogue and polylogue speech and also for adding some emotional character to the inner speech of V.A. Suvorova, the main heroine of the novel.

Key words: pragmatic adaptation, emphatization, neutralization, inter-language transformation, text of the original, text of the translation.

Постановка проблеми. Прагматика перекладу є відносно новою галуззю перекладознавства; сам термін «прагматика» був уведений у науковий обіг наприкінці 30-х років ХХ ст. Ч. Моррісом як назва розділу семіотики. Чітке обґрунтування лінгвістичної прагматики подала у своїх роботах Н. Арутюнова, звернувши увагу на відсутність у неї чітких контурів із причини того, що до цього розділу лінгвістичної теорії перекладу вводиться цілий комплекс питань, що стосуються особливостей взаємодій адресанта й реципієнта перекладу й комунікативної ситуації в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему прагматичного потенціалу тексту й відображення його в перекладі розглядали Н. Арутюнова, В. Комісаров, А. Нойберт, А. Федоров, В. Сдобніков, О. Петрова й інші. Проте

відсутні роботи, у яких подавався б детальний аналіз випадків прагматичної адаптації конкретного тексту перекладу, давалася б критична оцінка правомірності й доцільності такої адаптації, розбиралися її прийоми та механізми й оцінювався результат із погляду адекватності перекладу. Спробуємо заповнити зазначену лакуну в науковій парадигмі.

Постановка завдання. Метою дослідження є аналіз механізму найчастотніших прийомів прагматичної адаптації, застосовуваних під час перекладу О. Михедом детективного роману Б. Акуніна «Турецький гамбіт» українською мовою, з'ясування їхньої правомірності та доцільності.

Виклад основного матеріалу. Трансформаційні зміни, спрямовані на прагматичну адаптацію детективного тексту, можуть проводитися

по-різному, саме із цієї причини такі дії гарантують установлення між текстом оригіналу й текстом перекладу відношень еквівалентності різного рівня, зокрема вони можуть бути незначними доповненнями уточнювально-пояснювального характеру або ж вилученнями лексично надмірної інформації з метою уникнення змістової тавтології; підвищувати чи навпаки знижувати рівень емоційного навантаження в тексті детективу; призводити до повної або часткової переробки, перебудови тексту з метою експлікації вміщеної інформації, а також вони можуть бути спрямовані на вирішення конкретних додаткових завдань у перекладі.

Варто підкреслити, що прагматична адаптація є обов'язковим етапом процесу перекладу, оскільки вона є тими змінами, за допомогою яких перекладач досягає кінцевої мети міжмовної комунікації – чинити прогнозований, закладений у текст оригіналу вплив на рецептора перекладу. Отже, перекладач цілеспрямовано хоче досягти певної реакції від рецептора перекладу, і ця реакція має бути однаковою з реакцією отримувача оригінального повідомлення. Якщо проектувати цю вимогу на переклад детективного тексту із його специфікою й труднощами, то за допомогою етапу прагматичної адаптації тексту перекладу до національно-індивідуальних потреб рецептора, що є носієм не лише іншої мови, а й іншої національної культури й історії, перекладач прагне досягти автентичного логіко-естетичного впливу перекладеного тексту на рецептора, аналогічного тлумачення образів, тотожної оцінки вчинків героїв і проблематики, закладеної в детективний текст оригіналу.

У теоретичному перекладознавстві розроблена система прагматичних прийомів, що застосовуються під час перекладу. Так, О. Швейцер виділяє перекладні компенсації, стилістичні заміни, заміну алюзій на аналоги тощо. Вважаємо, що слід доповнити цю класифікацію прагматичних трансформацій ще сучасними прийомами прагматичної адаптації, зокрема експлікацією, емпатизацією та нейтралізацією.

Олександр Михед у своєму україномовному перекладі детективного роману Бориса Акуніна «Турецький гамбіт» (переклад 2012 р.) вдався до емпатизації та нейтралізації як прийомів прагматичної адаптації російськомовного тексту до національного бачення картини світу й особливостей сприйняття ретроспективи українськими читачами.

Як відомо з наукових джерел, емпатизація та нейтралізація є протилежними за своєю сутністю прийомами прагматичної адаптації, що супроводжують сам процес перекладу художнього тексту з однієї мови на іншу.

За наявності розбіжності й нетотожності емпатичного потенціалу слів у мові оригіналу й мові перекладу, які в усіх інших планах збігаються і є відповідниками, перекладач має застосувати один із двох прийомів – емпатизацію (підсилення емоційно-оцінного компонента значення вихідної одиниці оригіналу) або ж нейтралізацію («приглушення» емоційно-оцінного компонента значення одиниці оригіналу).

Проаналізуємо використання емпатизації на граматичному рівні детективного тексту в перекладі задля досягнення потрібного прагматичного ефекту. Емпатизація на граматичному рівні в перекладі українською мовою роману Б. Акуніна «Турецький гамбіт» виявляється переважно в інверсивних конструкціях. Як відомо, інверсією називаємо порушення звичайного, традиційного порядку слів у простому реченні, або слідування предикативних частин у складному реченні: рос. «*Боже, Боже, что делать, – потерянно бормотала Варя, не слушая. – Я одна во всем виновата*» [3, с. 101] – укр. «*Боже, Боже, що робити, – розгублено бурмотіла Варя, не слухаючи. – Я одна винна у всьому*» [4, с. 119].

Як бачимо, емпатизація в представленому уривку здійснюється шляхом використання прийому інверсії, що приводить до зміни фразового наголосу: в оригіналі він падає на слово *во всем*, а в перекладі – на *винна*; у такий спосіб підкреслюється саме дієвий аспект провини, що є значно емоційнішим варіантом, ніж емоційне виділення займенника *во всем*.

На лексичному рівні перекладеного тексту аналізованого детективного роману емпатизація відбувається за допомогою лексичних засобів мови, зокрема заміни компонента тексту оригіналу більш емотивним відповідником у тексті перекладу, що призводить до ситуативного короткострокового підвищення емоційності детективного наративу: рос. «*Не выдержав истошных воплей роженицы и ужасного вида сплюснутой младенческой головки, что лезла из истерзанной, окровавленной плоти, Варя позорно бухнулась в обморок, и после этого осталось только уйти на телеграфные курсы*» [3, с. 10] – укр. «*Не витримавши несамовитого лементу породіллі й жахливого вигляду сплюснутої малечої голівки, що лізла з понівеченої, закривавленої плоти, Варя ганебно втратила свідомість, і після цього лишилося тільки піти на телеграфні курси*» [4, с. 11]. У поданому фрагменті нейтральний (як стилістично, так й емоційно) елемент *младенческая головка* замінено на розмовний український емотив – *малеча голівка*. Емпатизація, що відбулася в

такий спосіб, додала перекладу побутової емоційності та ширості.

Рос. «*Глуно*¹, – *сердито* сказав он. – *Какие еще эскадроны? Я-то видел*², как румыны управляют с саблей. Тут в третью позицию не встают и «гарде» не говорят» [3, с. 101] – укр. «*Безглуздя*¹, – *сердито* сказав він. – *Які ще ескадрони? Я ж бачив*², як румуни володіють шаблею. Тут у третю позицію не стають і «гарде» не кажуть» [4, с. 119].

У цьому уривку перекладач поєднав обидва прийоми прагматичної адаптації: 1) з індексом 1 – емфатизація, що відбувається за рахунок заміни стилістично нейтральної лексеми *глуно* на стилістично маркований відповідник *безглуздя*, що має маркування «розмовне»; 2) з індексом 2 – нейтралізація, що здійснюється шляхом опущення підсилювальної частки *-то* при дієслові й заміною її на більш емоційно нейтральну частку *ж* в українському перекладі.

Емфатичне виділення в перекладі детективного роману може відбуватися й на графічному рівні тексту. У такий спосіб відбувається унаочнення емфаз, її своєрідна матеріалізація. Емфатичне виділення за допомогою графічних засобів можна вважати аналогом спеціального інтонаційного оформлення висловлювання. До графічних засобів, за допомогою яких емфатично виділяється висловлювання, належать такі: 1) виділення курсивом; 2) підкреслення; 3) написання великими літерами (capitalization); 4) написання через дефіс.

Рос. «*Эх, м-мадемуазель, лучше дожидались бы жениха дома. Тут вам не роман Майн Рида. Скверно* могло закончиться» [3, с. 13]. – укр. «*Ех, м-мадемуазель, краще б чекали нареченого вдома. Тут вам не роман Майн Рида. Паскудно* могло закончитися» [4, с. 15].

Переклад наведеного вище уривку супроводжується емфатизацією, тобто підсиленням емоційного нагнітання у фразі, адже книжне, можна сказати, «інтелігентське» російське слово *скверно* замінене на розмовно-народний, якоюсь мірою навіть просторічний знижений відповідник *паскудно*, за рахунок чого досягається збільшення рівня емоційності фрази в цілому. Проте не думаємо, що такий переклад є адекватним, оскільки інтелігентний і навіть у чомусь вишуканий статський радник (чин за часів Російської імперії відповідав генеральському) Ераст Петрович Фандорін не міг висловлюватися за допомогою зниженої, розмовно-просторічної лексики. Вважаємо, що це не відповідає його походженню, рівню освіченості, іміджу «джентльмена» і вза-

галі його характеристикам, закладеним автором оригіналу. Інтерпретуємо зазначений факт як перекладацький огріх.

Рос. «*Никто* меня не мучил. С утра до вечера п-поили кофеом и разговаривали исключительно по-французски. Жил на положении гостя у вдинского к-каймакама» [3, с. 15] – укр. «*Ніхто* мене не катував. Зранку до вечора п-поїли кавою і розмовляли виключно французькою. Жив як гість у відинського к-каймакама» [4, с. 17].

У перекладі зазначеного уривку перекладач також вдався до прийому емфатизації з метою прагматичної адаптації тексту перекладу: рос. *не мучил* перекладено укр. *не катував*; очевидним фактом є збільшення експресії українського відповідника. Проте чи необхідним і доцільним було застосування прийому емфатизації в зазначеному конкретному випадку? На наш погляд, це було недоцільно й не мотивовано змістом тексту оригіналу, зокрема описом подій. Думаємо, що більш відповідним варіантом був би переклад: рос. *не мучил* – укр. *не мучив* (усі російсько-українські словники подають цей відповідник першим) або ж укр. *не мордував*.

Рос. «*Перед самым полуднем* нашелся и подполковник – после того, как Эраст Петрович велел еще раз, потщательней, прочесать рощицу и кустарник, расположенные неподалеку от места гибели бедного Ипполита» [3, с. 126] – укр. «*Перед самісіньким полуднем* знайшовся і підполковник – після того, як Ераст Петрович наказав ще раз, ретельніше, прочесати гайок і чагарник, розташовані неподалік від місця загибелі бідного Іполита» [4, с. 148].

У цьому разі процес передачі змісту засобами іншої мови супроводжується емфатизацією, тобто наданням фразі емоційного забарвлення шляхом додавання до твірної основи рос. *сам-ий* зменшено-пестливого суфікса в українській мові – *сам-ісіньк-ий*. Це найбільш прямий і продуктивний спосіб емфатизації.

Рос. «*Да. Вид чужой б-боли* позволяет легче переносить свою. Я попал на фронт за две недели до разгрома армии Черняева. А потом еще *вдо-сталь набродился* по горам, настрелялся. *Слава богу, к-кажется, ни в кого не попал*» [3, с. 15–16] – укр. «*Так. Вигляд чужого б-боллю* дозволяє легше терпіти свій. Я потрапив на фронт за два тижні до розгрому армії Черняєва. А потім ще *досхочу натинаяся* по горах, настрілявся. *Слава Богу, з-здається, ні в кого не влучив*» [4, с. 18].

Емфатизацію в поданому уривку фіксуємо на двох рівнях: 1) лексико-семантичному (рос. *вдо-сталь набродился* – укр. *досхочу натинаяся*);

2) графічному (рос. *Слава богу* – укр. *Слава Богу*). Лексична емпатизація тут відбувається шляхом підвищення емоційності компонента *натинявся*, що має винятково розмовно-просторічний ужиток і відповідне маркування у словниках. Графічна емпатизація полягає в написанні всіх компонентів складного вигуку (укр. *Слава Богу!*) з великої літери, чого не фіксуємо в тексті оригіналу. Виділення великими (прописними) літерами слова, на яке падає емпатичний наголос, є одним із різновидів графічної емпатизації в перекладі, що трапляється на практичному рівні вкрай нечасто.

Графічну емпазу в перекладі роману Б. Акуніна «Турецький гамбіт» фіксуємо досить часто в репліках діалогів і полілогів.

Рос. «*Э-Э нет, – возмущился граф. – Так не пойдет. Я первым сказал про шкуру, со мной и стреляться*» [3, с. 100] – укр. «*Е-е, ні, – обурился граф. – Так діла не буде. Я першим сказав про шкуру, зі мною й стрілятися*» [4, с. 118].

Сам автор детективного роману «Турецький гамбіт» упродовж всього тексту вдається до прийому графічної емпатизації: головний герой Ераст Фандорін від народження має один мовленнєвий дефект – заїкання, що графічно зображується в тексті оригіналу й тексті перекладу за допомогою емпазу.

Рос. «*П-право слово, Варвара Андреевна, ну что вы там потеряли? Сначала будут долго стрелять из пушек, потом побегут вперед и п-поднимутся клубы дыма, вы ничего не увидите, только услышите, как одни кричат «ура», а другие кричат от боли. Очень интересно. Наша с вами работа не там, а здесь, в т-тылу*» [3, с. 114] – укр. «*Чесне с-слово, Варваро Андрієвно, ну що ви там загубили? Спочатку будуть довго стріляти з гармат, потім побіжать уперед і п-піднімуться клуби диму, ви нічого не побачите, тільки почувете, як одні кричать «ура», а інші кричать від болю. Дуже цікаво. Наша з вами робота не там, а тут, у т-тилу*» [4, с. 134].

Емпатичний наголос у поданому уривку ставиться автором тричі, проте перекладач вдається до прийому перестановки й переносить емпатичний наголос у першому випадку на інший компонент висловлювання: рос. «*П-право слово*» – укр. «*Чесне с-слово*»; у двох інших графічних емпазах трансформацій не відбувається.

Вважаємо, що лексичні повтори в детективному романі також доцільно інтерпретувати як емпатичні конструкції, адже вони слугують досить ефективним засобом емоційного виділення тієї чи іншої лексеми, на яку припадає

емпатичний наголос. Такий прийом Б. Акуніним використовується досить часто, а О. Михед зберігає згаданий прийом у перекладі.

Рос. «*Туда, туда, мадемуазель. Да смотрите, никуда не сворачивайте. По белому флагу вражеская артиллерия не бьет, а в прочие места нет-нет да и залетит снарядик-другой. Куда, куда попер, дубина стоеросовая?!*» [3, с. 115] – укр. «*Туди, туди, мадемуазель. Та дивіться, нікуди не звертайте. По білому прапору ворожа артилерія не б'є, а в інші місця ні-ні та й залетять один-два снарядики. Куди, куди попер, телепню?!*» [4, с. 135].

У цьому разі вся репліка головного героя Е.П. Фандоріна має характер яскраво вираженої емпазу, і автором, і перекладачем використано графічну емпазу – лексичний повтор, що надає усій репліці емоційної хаотичності, певної необдуманості й спонтанності, що спричинено умовами комунікації героїв – під час запеклого бою.

Нейтралізація є протилежним емпатизації прийомом прагматичної адаптації, суть якого полягає в тому, що в перекладі емпатична конструкція втрачає свій емпатичний статус і сутність, тобто позбавляється емоційного забарвлення й переходить у ранг емоційно нейтральної лексики.

Подаємо випадки нейтралізації, зафіксовані в перекладі детективного роману Б. Акуніна «Турецький гамбіт» під час порівняльного аналізу текстів оригіналу й перекладу: рос. «*Что же делать-то, Господи?*» [3, с. 9] – укр. «*Що ж робити, Господи?*» [4, с. 10]. Нейтралізаційне зниження емоційності й оцінності здійснюється шляхом вилучення з оригінальної фрази підсилювальної російськомовної частки *-то* з метою недопущення фонетичної тавтології – невиправданого повтору укр. *робити-то*.

Рос. «*Не выдержав истошных воплей роженицы и ужасного вида сплюснутой младенческой головки, что лезла из истерзанной, окровавленной плоти, Варя позорно бухнулась в обморок, и после этого осталось только уйти на телеграфные курсы*» [3, с. 10] – укр. «*Не витримавши несамовитого лементу породіллі й жахливого вигляду сплюснutoї малечої голівки, що лізла з понівеченої, закривавленої плоти, Варя ганебно втратила свідомість, і після цього лишилося тільки піти на телеграфні курси*» [4, с. 11]. Нейтралізаційний ефект у перекладі досягається заміною емоційно-оцінного словосполучення *бухнуться в обморок* українським нейтральним стійким словосполученням, що використовується навіть у науковій медичній літературі, – *втратити свідомість*.

Рос. «*Не то интересничает, не то просто циник, с некоторым раздражением подумала Варя и язвительно заметила...*» [3, с. 16] – укр. «*Чи то зацікавлює, чи то просто цинік, з деяким роздратуванням подумала Варя й уїдливо зауважила...*» [4, с. 18]. Вочевидь, російська лексема є більш емоційно забарвленою, ніж її український відповідник, тому фіксуємо факт нейтралізації, що відбувається шляхом заміни російської емоційно маркованої лексеми на нейтральний, позбавлений емоційного маркування український відповідник. Як перекладацький огріх можемо інтерпретувати тут немотивоване вживання в перекладі російськомовної кальки укр. з **деяким** (пор. рос. *с некоторым*) роздратуванням, що є, на наш погляд, абсолютно неприпустимим у художньому перекладі. Можемо запропонувати (із метою уникнення кальки) вдатися до прийому опущення або ж заміни на український відповідник – із певним роздратуванням.

Рос. «*Должно быть, на лице Вари отразилось крайнее недоумение. Во всяком случае, волонтер счел нужным присовокупить...*» [3, с. 15] – укр. «*Певно, обличчя Варі було вкрай здивованим. Принаймні волонтер вирішив за потрібне додати...*» [4, с. 18]. У представленому для аналізу реченні нейтралізація відбувається за рахунок перенесення емоційного наголосу в перекладі з дієприкметника **здивований** на прислівник **вкрай**, порівняно з текстом оригіналу, де такий наголос падає саме на іменник; нейтралізація супроводжується граматичною трансформацією – заміною частиномовної належності.

Рос. «*Сосут, сосут, проклятые вурдалаки русскую кровушку, преаппетитно облизываются, да еще поплевывают*» [3, с. 93] – укр. «*Смокчуть, смокчуть клятї вовкулаки російську кров, смач-*

ненько облизуются, та ще й поплювуютъ» [4, с. 110]. У цьому разі очевидно є нейтралізація, адже емоційно марковане слово зі зменшено-пестливим суфіксом **кровушка** замінене в перекладі на український варіант **кров**, що не зберіг зазначеного суфікса, а тому є нейтральним в емоційному й стилістичному планах. Незрозумілим і дещо невмотивованим є вживання прийому нейтралізації, адже правильніше, на наш розсуд, було б ужити емоційно маркований варіант **кровиця**, адже в оригіналі емоційно маркована лексема виконує дуже важливу функцію за авторським задумом: вона вносить у висловлювання іронічний відтінок, а в перекладі цей відтінок перекладачем не передано, втрачено, причина – невиправдана нейтралізація лексичного значення мовної одиниці.

Висновки. Отже, прагматична адаптація перекладу детективного роману Б. Акуніна «Турецький гамбіт» активно відбувається шляхом використання прийомів емоційної та нейтралізації. За результатами статистичного аналізу можемо стверджувати, що О. Михеда у своєму перекладі активніше використовує прийом емоційної та нейтралізації для передачі емоційного мовлення головних і другорядних героїв у межах діалогів і полілогів, а також для надання емоційності внутрішньому мовленню головної героїні роману В.А. Суворової, крізь призму свідомості якої подається опис і оцінка подій у детективному тексті Б. Акуніна. Нейтралізація, за нашими спостереженнями, застосовується перекладачем виключно в описових фонових і сюжетотвірних конструкціях і продиктована відсутністю в українській мові емоційно забарвленого стилістично адекватного відповідника. Фіксуємо не завжди виправдане застосування прийому нейтралізації, що призводить до стилістичних утрат.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Акунин Б. Турецкий гамбит. Москва: Захаров, 1998. 200 с.
2. Акунін Б. Турецький гамбіт. Переклад з російської О. Михеда. Харків: Видавництво «Клуб сімейного дозвілля», 2012. 236 с.
3. Арутюнова Н. Прагматика. *Лингвистический энциклопедический словарь*. М.: Советская энциклопедия, 1990. 679 с.
4. Геращенко А. Прагматические приемы перевода (на материале текстов инструкций по эксплуатации в сфере компьютерных технологий). *Молодой ученый*. 2016. № 11. С. 1675–1678. URL: <https://moluch.ru/archive/115/30953/>.
5. Голі-Оглу Т., Ткаченко Ю. Вплив жанрових особливостей детективного роману на вибір мовних засобів. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації»*. Київ, 2018. Том 29 (68), № 3. С. 25–29.
6. Комиссаров В. Современное переводоведение. Москва: ЭТС, 1999. 192 с.
7. Павловська Ю. Способи вираження емоції та особливості її перекладу українською мовою (на матеріалі текстів різних стилів). URL: http://www.rusnauka.com/30_NNM_2010/Philologia/73140.doc.htm.
8. Сдобников В., Петрова О. Теория перевода. Москва: Восток-Запад; Владимир: ВКТ, 2008. 448 с.